

Макар што авторите се потрудиле да го систематизираат материјалот по содржина, разбирливо е дека сепак тука и таму имало мешање и преплетување на материјата која по својата содржина едновремено можела да дојде во оваа или онаа глава. Во таквите случаи авторите во почетокот на секоја глава, во забелешка, упатуваат на претходните одн. на следните броеви на документите во кои се третира истата материја, така што на читателот му е овозможена полна прегледност на целиот материјал.

На крајот да заклучиме: Книгата на Mc Cnum и Woodhead е добар прирачник за специјалистите што сакаат подлабоко да го проучуваат Флавијевскиот период од римската историја. Тукуречи комплетната литература, како старата така и најновата, што авторите ја исползувале при составувањето на оваа збирка дава гаранции за нивната солидна и сериозна работа. Надворешната страна и техничката опрема на книгата се на висина. Прегледниот распоред на материјалот со двојната (помошната) нумерација и со компаративната табла се изработени со голема педантност. Истото вреди и за самиот слог, што при ваква разновидност и шаренило на буквите навистина претставува успех. Англиските студенти во оваа збирка секако ќе имаат полезен прирачник, а издавачите можат да бидат задоволни со убаво отпечатената и опремената книга.

Душица Пејрушевска, Скопје.

Л. И. САВЕЉЕВА, *Художественный мейсод П. Теренция Афра*, Издательство Казанского университета, 1960, стр. 208, 8°.

Одавно се осеѓала потреба за једном оваквом књигом. Јер на Теренција се досад гледало двојако: за једне он је класик античке драме, исто онако као и Аристофан, Менандар и Плаут, а по другима то је осредњи писац, који је само прераѓивао Менандрове комедије и то на горе. Ова књига је, чини ми се, скинула тај проблем с дневног реда.

Као што напомиње ауторка у уводу, ова књига је нешто прераѓен закључни део докторске дисертације коју она ради о стваралаштву П. Теренција Африканца. Она је искористила литературу која постоји о овом писцу на руском и страним језицима, што се види из опсежне библиографије, приложене на крају. Она при томе истиче да стваралаштво овог римског комедиографа није исцрпно и темелно до сада обраѓено ни у Совјетском Савезу ни на страни*).

Циљ њене студије је „проанализирати уметнички метод Теренцијев у јединству с његовим погледом на свет, показати да његово стваралаштво, продужујући традиције Менандра и Плаута, значи нов ступањ у развиту античке комедије, показати новаторство Теренцијево, оповргнути доста раширено мишљење у научној литератури да Теренције није уживао популарност меѓу савременицима, да је био неразумљив народу и да је содржина његових комедија била тобоже туѓа његовом добу. И, најзад, открити значај његовог стваралаштва за образување драме новог доба“ (в. стр. 3).

Обимност и значај проблематике показују већ саме главе ове студије. Ту се говори о пролозима Теренцијевих комедија, о њиховој проблематици, о карактеру конфликта у њима, о карактерима, о сижеема и композицији, о детаљима из свакодневног живота и споредним мотивима, о дијалогу и монологу, о начинима комике и неким особеностима стила, о условности жанра у стваралаштву Теренцијевом, о античкој драми свакидашњице и проблему реализма и најзад долазе закључци.

Као што истиче позитивне стране код овог римског писца, млада научница исто тако подвлачи и његове слабе стране. Поред осталог, Савељева каже (стр. 38) да Теренције не иде у радикалности онако далеку као Менандар (на пример у погледу једнакости морала измеѓу мушкарца и жене), јер „у прили-

*) Мало је необично да Савељева не помиње књигу П. Черњајева *Бийи и нравы йо комедиям Теренция*, изашлу 1919 г. у Варшави.

кама Теренцију савременог Рима таква смелост није била могућа“. Ауторка често упоређује Теренцију с Плаутом, те тако има прилике да истакне и Плаутове главне карактеристике. Она наводи да Теренције једва додирује у својим комадима класне, социјалне противречности; да су сукоби код њега ретко прави, стварни сукоби, а и кад су такви, они се рашавају компромисно и да се он ту као идеолог просвећене аристократије оштро разликује од Плаута, песника слободних нижих слојева (стр. 197).

Савељева даље каже (стр. 52) да „антагонизам између робова и господара, који јасно избија у Плаутовим комедијама, код Теренција је ублажен, скоро уништен“. И најзад она овако закључује поводом овога проблема (стр. 197): „Теренције не само да не подвлачи, него често свесно заташкује социјалне разлике између личности. Код њега нема оштро негативних карактера“.

У закључку друге главе (стр. 41) она објашњава Теренцијев друштвени став: „Проблематика Теренцијевих комедија је карактеристична за њега као песника Сципионове групације и он је у свом стваралаштву испуњавао социјалне захтеве тога утицајног и просвећеног слоја римске аристократије, заинтересованог у ублажавању нарави и смањењу социјалних противречности у римском робовласничком друштву“.

Истичући успешност Теренцијеве контаминације, ауторка вели (198): „Теренцијево новаторство и овде се испољава у потпуном напуштању митологизма и фантастике у развоју сижеа, у напуштању хора, у смањењу улоге случаја у развоју радње и у повећању улоге људских карактера, у свесној тежњи ка уклањању условности и извештачености у взајамним односима лица и развојка радње, у строгом мотивисању ових догађаја“. Она наглашава како Теренције достиже дубоку индивидуализацију карактера и да су његови карактери кудикамо многостранији него код Плаута (стр. 197).

Насупрот укорењеном схватању код многих научника да је Теренције квариро своје узоре преназначајући их, наша ауторка ту види позитивне особине овога даровитог уметника. Теренције по њеном мишљењу често отступа од оригинала из тежње ка природности и вероватности (стр. 89). „На тај начин у развоју сижеа, у разради интриге ми видимо свесну тенденцију Теренцијеву — каже она — ка доследности, природности и вероватности“ (стр. 103).

Савељева се исцрпно бави и питањем Теренцијевог стила и суштине комике истичући да је његова комика основана на хумору, да је код њега најчешће заступљена комика ситуације, да се он често користи иронијом, да код њега нема непристојности као код Плаута, да се он служи пародијом и обилјем пословица. Поводом стиха *imus, venimus, videmus* у *Формиону* (I, 2, 53) она чак износи претпоставку (стр. 167) да је он послужио као углед Цезару за његово славно *veni, vidi, vici*.

Занимљиво је излагање Савељеве и њен закључак (174) да је стилско мајсторство Теренцијево резултат не само марљивог изучавања грчких узора него и дела савремене беседничке уметности, да се у стилу Теренцијевих комедија осећа несумњив утицај њему савремене римске беседничке уметности (199). Она истовремено тврди (34 и 196) да су Теренцијеви пролози један од најранијих узора ораторске уметности код Римљана. Овај њен закључак заслужује посебну пажњу, пошто такво тврђење, уколико је мени познато, још нико није изнео.

Савељева лепо приказује и Теренцијеву позитивну улогу у римском друштву и култури (в. 8 тачку општег закључка): „Идејна садржина Теренцијевих комедија, без обзира на његову класну ограниченост, безусловно је помагала хуманизацију нарави и породичних односа у римском друштву. Теренције је развио просветитељске традиције Плаутовог стваралаштва. Теренцијеве комедије помагале су образовању естетичког укуса његових савременика и одиграле су велику улогу у развоју латинског књижевног језика“.

Ауторка детаљно обрађује проблем античког реализма. Пошто се осврнула на грчку трагедију класичног периода и на грчко-римску комедију, које су се, по њеном мишљењу, највише приближиле реализму, Савељева разгледа Теренцијево стваралаштво, па вели (195) да се Теренцијев уметнички метод не може назвати реалистичним, јер су његови ликови типични само у опште-

људском плану, али су сасвим лишени социјалног уопштавања и социјалне одређености. Она додаје (196) да су многа Теренцијева достигнућа (разоткривање људских карактера, усмеравање на животну вероватност) — мада он није био прави реалиста — извршила велики утицај на каснију драму, на комедије Шекспира и Молијера.

Полазећи од Енгелсове поставке у писму Маргарити Харкнес (априла 1888 г.) да се под реализмом подразумева, осим тачности детаља, верно давање типичних карактера у типичним околностима, Савељева примећује (199) да код Теренција постоји прво, али да нема другог и трећег. Она ипак правилно додаје да је Теренције допринео у развоју реалистичног метода касније у светској књижевности. „Не у оштрини социјалних карактеристика, него у мајсторству Теренцијеве психолошке анализе, у његовој умешности да индивидуализира карактере личности. . . треба видети несумњива достигнућа античког реализма“ каже она (85).

Савељева одлучно побija тврђење (200) да је Теренције писао само за мали број просвећених аристократа. Теренције је био идеолог просвећене римске аристократије, али је он своје комедије писао за широке народне масе — каже она. Није истина да су његова дела била досадна римској публици. Ове њене тврдње задале су тежак ударац неким застарелим и нетачним схватањима о Теренцију, која се још одржавају на Западу па чак и у Совјетском Савезу*).

Л. И. Савељева с правом наводи (201) да није случајно што су Теренција у старо доба увек ценили упоредо с Плаутом и што је он заједно с њим ушао у светску књижевност. И она даје дефинитивни закључак: „Његове комедије, настављајући у многоме традиције Менандра и Плаута, представљају нову етапу у развоју античке драме, посебно комедије, и припремају појаву драме из свакодневнога живота новог времена“.

Према томе сматрам да није претерано рећи да је ова књига леп прилог науци о књижевности уопште, а посебно литератури о Теренцију.

Б. М. Сјехановић, Скопље.

D. C. EARL, *The Political Thought of Sallust*, Cambridge, 1961, p. 132, 8°.

На првом месту пада у очи одлична техничка опрема ове књиге, која има предговор, скраћенице, библиографију, индекс. Монографија је подељена на осам глава и то: Политичка теорија — пролози (стр. 5—17), „Врлина“ као аристократски идеал (18—27), Салустиево схватање „врлине“ (28—40), Морална криза у Салустиевом гледишту (41—59), Југуртин рат (60—81), Катилинина завера (82—103), „Историја“ (104—110) и Закључак (111—121).

Пишчево излагање је веома подробно и документовано. Он га лепо илуструје чувеним и карактеристичним Салустиевим изрекама и лапидарним реченицама, на пример: „*Nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, vitrus clara aeternaque habetur,*“ (*Кат. завера*, 1—4). Ерл исцрпно наводи ранију литературу о Салустију износећи шта су поједини аутори говорили о његовом политичком ставу (в. Увод—Проблем, стр. 1—4).

Као и други проучаваоци, Ерл указује на изврсне уметничке квалитете Салустиеве описујући обе његове очуване монографије (102 стр.): „*The Bellum Catilinae exhibits the same method of construction as the Bellum Jugurthinum, consisting in a number of acts separated by digressions occurring at the climaxes of the narrative. The digressions of the former monograph, however, differ from those of the latter in being all concerned with politics and more immediately relevant*

*) На пример дојен совјетске класичне филологије Собољевски каже (у *Историји римске лијерајуре*, I, Москва, 1959, стр. 106—108) да Теренције није унео ништа битно ново у сравњењу са својим претходницима: да код њега није било сопственог стваралачког дара; да сва његова дела носе искључиво грчки карактер; да су му комедије биле досадне за масу публике итд.